

БИТОЮ «ПОЛЬОВОЮ» ДОРОГОЮ (з експедицій на Полтавщину та Сумщину)

Наталія Литвинчук

УДК 39:303.436.3](477.52/.53)

Навіть десятки, а то й сотні проведених комплексних експедицій та індивідуальних виїздів не зможуть забезпечити цілковитого історико-етнографічного дослідження конкретного регіону чи окремого населеного пункту, натомість щоразу просто збільшуватимуть ступінь його вивченості. Причиною цього є сутність етнології як науки, що покликана студіювати широкий спектр проблем культури того чи іншого народу не лише в його минулому, але й у сьогоденні. Абсолютно закономірним є те, що з політичними та соціально-економічними змінами з'являються, трансформуються або зникають явища культури, що актуалізують нові наукові пошуки, зокрема, потребують пізнання через емпіричні дані. Зважаючи на це, етнологу-польовику від експедиції до експедиції доводиться шукати оптимальні методики організації і проведення свого дослідження, навзаєм постійно отримуючи нові навички й знання.

Цьогорічний експедиційний індивідуальний виїзд авторки на терени Полтавщини та Сумщини (попередній було здійснено в серпні 2016 р.¹) тривав чотири дні — з 20 по 23 серпня. Передусім слід зазначити, що на меті не було проведення повторного етнографічного обстеження. На часі стояло завдання зібрати фактографічні відомості до багатотомного видання «Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів», які тематично стосувалися б таких реалій матеріальної культури, як одяг і архітектура, різних аспектів громадського побуту; а також записати автобіографічні нарративи та спогади про повсякдення місцевих мешканців у різні історичні проміжки часу

XX—XXI ст. Враховуючи карту етнографічної вивченості відповідних явищ, заздалегідь було складено маршрут експедиційного виїзду, який дублював тільки окремі населені пункти, обстежені два роки тому, зокрема, це смт Котельва Полтавської області та м. Охтирка Сумської області. Разом з тим вдалося попрацювати у сс. Деревки, Любка Котелевського району, смт Опішня Зіньківського району, с. Великі Сорочинці Миргородського району Полтавської області. Левову пайку всього зафіксованого було зроблено на території, що географічно охоплює північно-східну частину Полтавської області. У тематичному плані за обсягом зібраного в усіх населених пунктах Сумської і Полтавської областей помітно переважають нарративи й ілюстративні матеріали, що стосуються різних елементів убрання та культури одягання мешканців цієї частини України в хронологічний період XX—XXI ст. Примітно, що в пам'яті місцевих мешканців (це були жінки та чоловіки 1920—1930-х років народження) добре збереглися окремі процеси, пов'язані з обробкою сировинних ресурсів і виготовленням матеріалів для пошиття одягу та взуття, при цьому опитані нерідко згадували й про свою участь в окремих виробничих практиках. Інформація, записана про технологічні аспекти виробництва полотна, загалом є найобширніша, тут респонденти детально розповідали, починаючи від саджання конопель, їх вимочування, механічної обробки і до прядіння волокна, шліхтування основи, ткання та біління полотен. Водночас спогади опитаних дозволяють окреслити час переходу від домотканого полотна до тканин фабричного виробництва, схарактеризувати їх асортимент та особливос-

ті використання під час виготовлення різних видів одягу чи взуття. Наукове опрацювання записаних аудіоінтерв'ю, що містять відомості про окремі елементи традиційного поясного, нагрудного, верхнього одягу, а також про взуття, головні убори, зачіски та прикраси, уможливорює окреслення їх локальної та регіональної специфіки, визначення ступеня їх побутування в 30–40-і роки ХХ ст., повоєнний час, 60–70-ті роки ХХ ст., наприкінці ХХ та в перших десятиліттях ХХІ ст. Зібрані наративи про проникнення в одягову культуру місцевого населення фабричних зразків вбрання дозволяють робити певні узагальнення про модні тенденції в різні роки ХХ ст., про буденне, зокрема робоче й шкільне, святкове та обрядове вбрання, а також про одяг як маркер соціального статусу та національної ідентичності.

Важливо відмітити, що в автобіографічних оповідях респондентів часто спливали епізодичні спогади (прямо чи опосередковано пов'язані з одяганням) про травматичні ситуації та пережитий емоційний стан. Здебільшого це були розповіді про повсякдення складних воєнних та повоєнних років. Наприклад, Тамара Іванівна Богданова, 1938 р. н., з м. Охтирки Сумської області пригадувала, як її мама, котра заробляла на життя тим, що шила одяг, під час Другої світової війни змушена була виїхати з Донбасу на Охтирщину, забравши із собою лише найцінніше: «*Це мені було десь четвертий рік, як окупована була Охтирка і оці ж кругом села, Харків... І що маму заставили уїхати з Горловки. Ну, і мама мене... це шо я добре помню, на возик мене взяла і швейну... ніколи не забуду, ручна машинка «Зінгер», і на возику поїхали сюди до батьків...»*². Тоді як Катерина Іванівна Гнилосир, 1938 р. н., із смт Котельва Полтавської області під час інтерв'ю не раз згадала про складне життя багатодітної родини без батька в повоєнний час, де не було «ні вдітсья, ні вбутсья»: «*Боже, які ми ходили! Ой-ой, як розказать, так сумно й плачно... [Було] сидимо на печі, бо ні в чому вийти. Злізу з печі, це пам'ятаю дуже, злізу з печі змінно-*

*го врем'я, а там же льодок, покаталась-покаталась босими ногами — на піч. Ні вбуцця, ні вдіцця! Таке ото, ну, шось накинута якесь, лахнанинка, і все. Це ще у школу не ходили, на печі сиділи, мама натопе, то ми на печі сидимо ж, бо не можна... Ходили б на дворі, так ні в чому одіцця. В нас велика сім'я була. Ну, це ж до війни, то я ж ще маленька була, а після війни вже ж ходила в школу. Це, напевно, я у сорок сьомому вже ходила в школу, десь так. У перший клас... Ой! Ні в чом було ні вбуцця... Сім'я велика. Так ми ходили: хоч я до обід іду в школу, надіваю ото там якісь драні сапожки чи чоботи, там. Тоді було дві зміни, у дві зміни ходили в школу. Прихожу, скидаю оте все ж із себе, брат надіває [та йде в школу]. Бо не було ж [всім взуття]»³. У пам'ять мешканки с. Деревки Котелевського району Марії Семеніни Дудник, 1939 р. н., укорінився випадок, як мама, очевидно, через складне матеріальне становище купила їй на зиму незимове взуття: «*А в десятий клас ходила, не було нічого ходить зимою у школу, — в сорок другому номері кірзових чоботів. Мама купила на базарі. Більших не було... А в мене нога січас тридцять сьомий номер—тридцять восьмий, а в десятий клас як ходила... І ото ходила, поприморожувані ось і пальці і... Сорок другий номер... І то мама купила на базарі. Сорок другий... Кірзові чьоботи. Нога, як сірник! Січас у мене яка. А тоді школяркою... Отака халява, помню. Сорок другий номер. Чьо не купила валянок — не знаю»⁴. Ці та подібні фрагментарні сюжети з особистого життя респондентів, які вдалося зафіксувати під час експедиційного виїзду, можуть також послужитися як джерело в процесі розроблення проблематики історичної пам'яті.**

Досліджуючи стан збереження та функціонування елементів традиційного костюму, не можливо було залишити поза увагою особливості виготовлення й побутування вбрання з національними маркерами, зокрема вишивкою, у радянський період, а також його місце в сучасній одяговій культурі мешканців Полтав-

З експедиційних студій

Криниця з
коловоротом.
с. Любка
Котелевського р-ну
Полтавської обл. *

Бляшаний
димар-«бовдур».
смт Котельва
Полтавської обл.

Музей історії с. Деревки Котелевського р-ну Полтавської обл.

Приватна садиба.
м. Охтирка Сумської обл.

Криниця.
с. Хухра Охтирського р-ну
Сумської обл.

* Усі світлини Н. Литвинчук (2018 р.).

Вишитий рукав жіночої сорочки Марії Леонтіївни Кашуби. Перша половина XX ст. с. Любка Котелевського р-ну Полтавської обл. (1)
Фрагмент вишитої сорочки родини Омельченків. Перша половина XX ст. с. Великі Сорочинці Миргородського р-ну Полтавської обл. (2)

Заслужений майстер народної творчості України Григорій Петрович Гринь. смт Опішня Зіньківського р-ну Полтавської обл.

Традиційні жіночі строї в експозиціях Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному Полтавської обл.

З експедиційних студій

Майстер-клас із виготовлення кераміки
на гончарному крузі.
Національний музей-заповідник
українського гончарства
в Опішному Полтавської обл.

Кломбицька Галина. «Гончар».
Національний музей-заповідник українського
гончарства в Опішному Полтавської обл.

Фрагмент експозиції в Меморіальному музеї-садибі гончарської родини Пошивайлів.
смт Опішня Зіньківського р-ну Полтавської обл.

Традиційні головні убори, прикраси, ляльки-мотанки та вишиті сорочки на Національному Сорочинському ярмарку 2018 р.

щини та Сумщини. У цьому контексті особливо цінним є інтерв'ю, записане від заслуженого майстра народної творчості України Григорія Петровича Гриня (сміт Опішня), який значну частину свого професійного життя присвятив створенню ескізів одягу з художньою вишивкою на фабриці «Полтавчанка». Отримані відомості переважно стосуються періоду 60–80-х років ХХ ст., зокрема, йдеться про особливості організації виробничого процесу від створення ескізів до викроювання, пошиття й вишивання, про сировинні матеріали, асортимент продукції та її реалізацію тощо. Також Григорій Петрович розповів, що в орнаменті жіночих суконь та блуз, чоловічих сорочок, дитячого вбрання, що свого часу виготовлялися на фабриці, художник намагався зберегти елементи орнаментів традиційної полтавської вишивки, які він збирав, ходячи по селах і зазираючи в скрині, адже у своїх роботах «відштовхувався від народного»⁵.

Важливо відмітити, що на сьогодні зразків традиційного одягу в місцевих мешканців майже не залишилося, у деякого з опитаних нами людей ще є домоткані сорочки, пошиті їхніми мамами та бабусями. Часом збережено лише окремі їх фрагменти, зокрема вишиті елементи. Дехто з респондентів повідомляв про те, що передав свою сорочку до музею, школи чи будинку культури. Тим часом звертають на себе увагу розповіді місцевих мешканців про сучасне явище скуповування традиційного одягу (очіпків, керсеток, сорочок тощо) у населення, зосібна, представниками ромської національності. Також респонденти згадували про членів так званого Клубу любителів старовини, котрі займаються пошуком матеріальних речей у покинутих хатах. Звісно, у складних економічних умовах життя для когось це є одним зі способів одержати певний додатковий прибуток. Утім, така тенденція є загрозою для збереження локальних традиційних комплексів вбрання в середовищі їх побутування.

Оскільки окремим завданням збирацької роботи стояло ознайомитися з експозиціями

та фондами музеїв, зокрема, з наявними в них предметами традиційного строю, то було відвідано низку відповідних закладів різного адміністративного підпорядкування та тематичного спрямування. Серед них: Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, а також Музей мистецької родини Кричевських, Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів та Меморіальний музей-садиба філософа й колекціонера опішненської кераміки Леоніда Смержа, які входять в його структуру; Великосорочинський краєзнавчий музей, Охтирський міський краєзнавчий музей, Котелевський краєзнавчий музей, Музей історії с. Деревки. Передусім слід зазначити, що зразки народного одягу репрезентовано в експозиціях повсюдно. Зроблені світліни яскраво ілюструють наповненість музеїв різними локальними елементами традиційного костюму та підходами до методики формування виставок. У більшості музеїв одяг демонструється в етнографічних експозиціях або за комплексно-тематичним принципом, коли різні складові традиційного жіночого та чоловічого костюму — сорочки, поясний одяг (плахти, запаски, пояси), нагрудний (керсетки, юбки) верхній (свити, кожухи), головні убори (очіпки, вінки, брилі), взуття (чоботи, черевики) тощо — розташовано у відтворених інтер'єрах приміщень або його представлено поряд з іншими особистими речами видатних людей, земляків; також народне убрання є органічною частиною експозицій, присвячених народному мистецтву. Щоправда, для огляду здебільшого представлені комплекси жіночих строїв чи окремі їх елементи. Особливо варто відмітити величезну колекцію зразків традиційного одягу, зібрану у фондах Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. За можливість працювати з експонатами та фондovими збірками, за сприяння виконання науково-дослідницьких завдань хотілося б висловити слова вдячності директорам, науковим співробітникам і працівникам культури: О. Пошивайлу, Ю. Нижник (сміт Опішня), Н. Старокошко (сміт Котельва), Ю. Лисаченку

(с. Деревки), О. Ручці (с. Великі Сорочинці), Л. Міщенко (м. Охтирка).

Крім того, об'єктом етнографічного спостереження став Національний Сорочинський ярмарок, цьогорічні торги на якому тривали впродовж шести днів (21–26 серпня). Асортимент представлених товарів вражав своїм різноманіттям. На ярмарку була продукція на будь-який смак і гаманець — від сільськогосподарської техніки до рукотворних виробів. Особливо приваблювали покупців своєю багатобарвністю прилавки з етноодягом. Виробники пропонували чоловікам, жінкам і дітям як традиційні вишиванки, так і сукні, блузи, сорочки, туніки, футболки тощо сучасного крою, оздоблені орнаментами, виконаними в різній техніці. Також тут можна було побачити безліч головних уборів, зокрема жіночих, починаючи від традиційних очіпків, хусток до вінків масового виробництва. Водночас не можливо було не помітити й характерних шийних прикрас українок: гердан, намиста. Варто відмітити, що мода на одяг, власне, як і на інші речі з національною виразністю, провокує під-

приємців, хендмейдерів до пошуку унікальних етнічних мотивів в різних регіонах України, що є важливим для збереження й популяризації вбрання з етнічним колоритом.

На завершення огляду хотілося б зазначити, що завдяки досвіду, одержаному під час попереднього виїзду в Полтавську та Сумську області, цього разу вдалося уникнути різних непередбачуваних ситуацій та довготривалих пошуків інформантів. Важливо також підкреслити, що за весь період проведення польового етнографічного дослідження у відносинах як з респондентами, так і з представниками місцевої влади, музейними працівниками не відчувалося недовіри чи певної неприязні. За успішно проведену роботу ми завдячуємо людям, котрі щирозсердно допомагали, радили, а часом і супроводжували до респондентів, знавців місцевих традицій: Л. Полонській (сmt Котельва), Ю. Гмирі (с. Великі Сорочинці), С. Коритнику (м. Охтирка), В. Мироненко (с. Любка), а також керівництву й апарату Деревківської сільської ради, зосібна З. Шолудько та А. Носик.

Примітки

¹ Див.: Литвинчук Н. Етнографічні жнива на слобожанському полі. *Народна творчість та етнологія*. 2016. № 6. С. 92–96.

² Записала Н. Литвинчук 23 серпня 2018 р. у м. Охтирці Сумської обл. від Богданової Тамари Іванівни, 1938 р. н., родом з м. Орджонікідзе (нині – Єнакієве) Донецької обл., 1941 р. переселилася в с. Будне Охтирського р-ну, з 1960-х років до 2010 р. мешкала в с. Шабалтаєве Охтирського р-ну.

³ Записала Н. Литвинчук 20 серпня 2018 р. у сmt Котельва Полтавської обл. від Гниломир Катерини Іванівни, 1938 р. н.

⁴ Записала Н. Литвинчук 20 серпня 2018 р. у с. Деревки Котелевського р-ну Полтавської обл. від Дудник Марії Семенівни, 1939 р. н., родом із с. Млинки Котелевського р-ну.

⁵ Записала Н. Литвинчук 22 серпня 2018 р. у сmt Опішня Зіньківського р-ну Полтавської обл. від Гриня Григорія Петровича, 1939 р. н.